

ÁGH ISTVÁN

*Fénylő Parnasszus**Utak Csokonaihoz*

I.

álunk minden könyv, mintha véletlenül került volna a házhoz. Valaki a toaletttükör alatti polcon hagyta Petőfi összes verseit. Ki tudja, miért éppen Juhász Gyula vagy Oscar Wilde jutott hozzánk? Honnan való a magyar irodalom történetének két darabja, s a világlexikon az A-tól a B betűig? Madarak hullatnak el hasonló esetlegességgel diót és más magot, hogy aztán valószínűtlen helyeken fák növekedjenek, virágok nyíljanak. Szélső házunkat, mint a vándorok megszokott pihenőjét, akkor már a háborús menekültek s katonák járták. Felgyűlt a gazdtalan holmi a csajkától a zsebtükörig, de hogy a hadak hulladéka lehetett Kisfaludy Sándor *Regék a magyar elő-időből* meg Karácsony Sándor Debrecenben nyomtatott sárga füzetete, mégis különös volt. Középközlés testvéreim tankönyvei az érettségi után akkor már a sublótfiókban foglalták a helyet, s én a túlságosan kései öcs, az elsős elemista, előszedtem, és nagyosan böngészni kezdtem a gyakran tépett, sáros, hiányosan maradt lapokat. Most, mikor már nem emlékszem, miből és hogyan tanultam meg az olvasást, azt kell gondolnom, tanítóm ábécéskönyvet nélkülöző erőfeszítésénél ezek a kallódó kötetek jobban segítettek.

Míg a régi tankönyv tilos volt, újat meg nem adtak évekig a háború után, a felnőtteknek való írásokat, nehéz verseket próbáltam megérteni, s megjegyeztem valamennyi képet. És a szakállas, bajszos költők, a zsinóros menték látványa láthatáron túli tájakra indított ábrándozásaimban. Miként olvasmányélményeim a könyvekhez kötődtek, úgy tágultak a versek saját élménnyé a környező mindenségben. Elvezettek oda, ahol még jobban átélhettem világukat. Képzelveim Kisfaludy regéjétől fordultak a múltba, mikor a vár romjait jártam, „Hol hajdan az úri élet / S öröm mozgott és zajlott”, éppúgy követ gördített futtában a róka, ahogy cipőmtől az omladék egy-egy darabja legurult. A déli láthatáron ugyanonnan láttam én is a kék vulkánkúpok mögött derengeni a Balatont. Leereszkedett az ég a földre, s a párázó felhők mögül sütött a nap. A Somló csúcsáról éreztem az ismeretlenség hívását igazán, s bíztam, hogy rövidesen eljuthatok a Bakony vadonába, a Balaton fényességébe is. Olyan közelinek látszott, ami vonattal távoli. Madár szerettem volna lenni, hát kiválasztottam a délre húzó galambot, s elrepültem szárnyain a Csobáncig, Badacsonyig. Oda, amiről Kisfaludy Sándor regéjében olvastam télen a kályha mellett.

Nyugatra néző szobánk ablakkeretében a Ság-hegyet mint élő festményt láttam. Kertünket Berzsenyi verse, *A közelítő tél* változtatta magához, és csöppet sem

zavart, inkább a gyermeki kíváncsiságot fokozta, mulandóságunk közös bánatában, az akkor még ismeretlen labyrint, Zephyr, symphonia és thyrus. Közeledő telem tája a rétünk végében csorgó Hunyor patak, nyárfáink alatt az öles árok, a néhány kilométerre magasodó Somló, vázzá meztelenített gyümölcsfáink, akácunk és udvari bokraink voltak. Berzsenyi nyelvének méltósága fölemelt mindent az egykedvű megszokásból, mintha házunk kúria volna, mintha én lennék benne a költő. Kiváltódba az istálló, ól, kutyaház szűk köréből, valami latin szertartásban ministráltam az ősz miséjén, melyet a szavak rejtelmes szépsége örökkévalónak őriz meg. Így lett a rózsa, balsamos illat, a csermely violás völgye, s a mosolygó szőlőgerezd egyszerre latin, régi és mai magyar.

Csokonai Vitéz Mihály nevére valamelyik fiókban kutatva akadtam először. Karácsony Sándor írását tartalmazta az a sárga füzet, melynek hátsó borítóján ajánlották *A lélek halhatatlanságát*, Szoboszlai Mata János fametszeteivel. Nem tudom, miért jegyeztem meg még a kiadó nevét is. Mert olyan különös szó volt az Exodus, akár a Mata János? S mert Hajdúszoboszló idemenekült polgármesterének lovait használtuk a háború után? Vagy mert Csokonai versei között hiába kerestem sokáig ezt a nagy titkot sejtető költeményt? A szerzőt is előbb Petőfi szalasztotta hozzám, hogy meglepődjek majd, a vidám legátus mennyire szomorú ember lett *A tibanyi ekbóhoz* írt versében. Mindkét Csokonai-kép poétához illő, bár a legendájához Petőfi járult hozzá leginkább hasonló kalandjaival. Elődnek tarthatta, mikor a kálvinista pap a legátus feledékenységéről anekdotázik. Lementek a pincébe borért, ám fönnhagyták a csapot. Ma is előttem az illusztráció, miközben az ijedt ábrázatú tiszteletes a hordókifolyón tartja tenyerét, a költő kaján szemmel néz vissza rá. „És fölrohan lóhalálában”, majd „Csapot, papot, mindent felejtett” a szomszédban álló lakodalom miatt. Ki ne ismerné? De vajon eszébe jutott-e valakinek, hogy a papon is nevesen, hisz csak a dugót kellett volna helyére nyomnia. Itt a költő a fontos, a feledékeny, mulatós, az örök Bolond Istók, aki egyszerre élehetetlen s mindenre szomjazó. Nálunk nem járt Csokonai, s ha járt volna, akkor sem lett volna nagyobb rangja, mint a mi Kiskamondi Németh Jóska nemzeti és vándortanyai költőnknek. Emlékszem, hogy csúfoltuk, mikor az utcában megjelent, csapatosan kísértük háztól házig. Vonult s betért a nemzeti szalagos hosszú bottal, hátán a katonaládával, melybe versei árát gyűjtötte, azt a rengeteg tojást, amit faluvégi anyámmal süttetett meg. Hatalmas vörös arcú, izzadságszagú ember volt, nem szerettem, de mégis örültem jövetelének, hiszen ő mégis költő, akár Csokonai, Petőfi. S amikor végleg elmaradt, azt képzeltem, valamelyik csalános útszélen halt meg, hullaházból temették a temetőárokba, mint a betyárokat, garabonciásokat, hazátlan költőket. Úgy képzelődtem, akár a falusiak, de én akkor már *A tibanyi ekbóhoz* költőjét is megismerhettem, s ráolvastam jóslatát erre a zsémbes, vén különcre.

Itt halok meg. E setét erdőben

A szomszéd pór eltemet.

Majd talán a boldogabb időben

*Fellelik sírhelyemet:
S amely fiának sátorában
Áll együgyű sírbalmom magában,
Szent lesz tisztelt hamvamért,
Szent lesz tisztelt hamvamért.*

Ha nem kezdek kilencévesen verset írni, koromhoz illőbb kíváncsiság fordított volna másfele, el a könyvtől apám engedelmes fiának. De engem Ady Endre vadonatúj kötetének nyomdailata bővölt, s a téli Magyarországról szóló költeménye akkora ámulatba ejtett, hogy azt saját írásomban szerettem volna újraélni. Úgy hatott rám, mint valami természeti jelenség, s azt gondoltam, csak a természet megjelenítésével idézhetem elő. A költöket is abból való teremtményeknek véltem, s úgy tekintettem rájuk, mint földön járó égiekre. Kíváncsi voltam rájuk, s szent helynek tartottam minden vidéket, amerre jártak. És ahogy minden saját teljességére törekszik, úgy vitt Csokonai Tihanyba. S ha megbabonázott az ekhóval a versben, akkor egy balatoni táborozás tizenegy éves koromban hozzásegített, hogy a visszhangot kipróbáljam, eljussak a szántódi révcárdáig, a vers születését jelölő emléktábla elé. S most, mikor költészetétéről igazi átéléssel szeretnék írni, majd' hatvan év után, egyszerre a fölismerhetetlen környezetben, csak az a régi valóság tűnik föl, az akkori épület falán az akkori márványtábla. S már pereg bennem otlétem emlékezete.

Szénaforгатás közben siet rétünk felé a tanítóm, mintha sürgönyt hozna, pedig csak a balatoni táborozásra akart rábeszélni. Bennem látta az érdemes tanulót, szüleimben talán az engedékenyebb parasztot. Beleegyeztek a legnagyobb dologidőben, de hirtelen rá kellett ébredniük az első jele, mely szerint, ha ilyen boldogan hagyom ott őket, s szó nélkül lemondanak a segítségemről, egyszer majd végleg elmegyek. Bár akkor még csak Tihanyig. Olyan szegények voltunk éppen, hogy a kevéske zsebpénzt postán küldték utánam. Ki gondolta, hogy már az érkezés napján tíz forintot kell fizetnem valamiért? S a trikóból szabott fürdőnadrágom esetlensége sem volt kevésbé restellni való. S még hányszor büntetett a szülőföld vétlennel tetsző kimozdulásaimért s az elszakadás miatt! A megalázottság egyszerre jut eszembe megint a vitorlások lepke-fehér rajzásával, az úszó kastélynak tűnő Helka fedélzetével, a gépház dugattyúinak dohogó járásával. Minden egy máig megíratlan költemény előérzete volt, ahogy hangomon visszhangozta az apátsági templom Csokonait. Az én valóságom lett az ő verse. Ám csak most jut eszembe, merre is mentem én oda. Bobán át, egyetlen utazással, micsoda fénylő Parnasszus alatt vitt a vonat Berzsenyi, Kisfaludy Sándor, Batsányi szülőföldjén keresztül!

EGY SZEGÉNY BOLDOGTALAN

Csokonai Pálóczi Horváth Ádám világára gondolt ilyen elragadtatással, ahogy én érkeztem, s mint a mesét őrzöm most is a tihanyi élményt. Kékbe szőtt arany és bodor zöld volt a sziget, melyet láthatatlan rét, jegenyék kötnek össze a Ba-

konnyal. Csupa rejtekhely, fölfedezetlen zug, ki tudja, hova vezető ösvény. Lila égdarab a földön a virágzó levendulatóbla. Magaslati tó, szittyós part fénylett sötéten a szállongó felhők alatt a nádtetős házacskákkal, száradó halászhalókkal, fehér ludakkal. S megmozdult bennem itt is a vágyakozás, onnan lett volna jó bevetni magam a vadonba, melyre a természetté válás ösztöne annyiszor megkísértett. Azok a hazai képzelődések az erdei életről itt erősödtek föl, ahogy mentem a csupasz gyökereken, köveken, a lombok levélárnyain a júliusi Balaton hűvösébe. Mindig őrzőink előtt és háta mögött csapatosan, hogy el ne vesszünk, meg ne szökjünk. Mégis a sok ismeretlen gyerek és magabiztos idegen felnőttek között annyira egyedül voltam, hogy boldogan laktam volna a remeték barlangjában. Akkor még több volt Tihanyban a múlt, mint a jelenben a hatvan évvel korábbi világ, a lassan elnémuló visszhang. Bár áll az apátsági templom hangverő fala, csak hatalmasra nőttek a fák, s beépült magas házakkal a hangok röppályája. Aki valaha belekiáltott a levegőbe, sosem gondolt fizikai törvényszerűsége, valami titok részesének gondolta magát. A megvalósult költészet volt az ekhó, a szívhang refrénjének ható különlegesség. Nem úgy, ahogy véletlenül a völgyben vagy a réti nyárfasorról hallható, itt mindig ugyanarról a helyről szólíthatta magát az ember, s biztosan feleletet is kaphatott a mindenségéből. Balassi bujdosó énekének rímei itt a jókedvű állandóság vesszora.

Csokonai sem sejtí még, lesz ő itt majd teljesen kisémmizett hazátlan. Mikor a múzsát küldi az ismeretlen Horváth Ádámhoz, „a Balaton kies partján” levő Fűredre, síkvilági képzelete szabadon ragadhatja el, mintha a kővé változtatott nimfa szólítás nélkül is válaszolna küldönce érkezése alkalmából, „melyre Tihan kősziklájja zengedezzen vivátot”. S a meglátogatott különös alak valóban a Parnasszus lakója, mert Apolló, Dionüszosz, sőt még Pallasz Athéne társaságával is megszenteli azt a helyet. Vagyis „Newton csövén méri a végtelen üreget”. Onnan a mélybe tekintve látja porszemnek a földet, szikrának a napot, féregnek az embert. Matézisbe, pszichológiába merül, vagy éppen „csalja unalmas óráit a kedves lanttal, [...] Melynek hangja esmérletes már mind a két hazába, / Visszaverődven a Tihan mohos kősziklájába”. Továbbképzelt részletek egy mástól hallott tájról, s olyan valószerű, mintha már járta volna Csokonai, mert a nagy vizet kellett ismernie annak, aki az elnyugvó szelet így írja le: „Egyengeti feltornyozott hajkait a Balaton.” S úgy ír Pálóczi Horváthnak, hogy azt hihetné, ez a fiatalember még magánál is jobban ismeri őt. Végül is azt az ideát látja benne, ami ő szeretne lenni. Ilyen tudós és költő, bár a múzsája még szerény a nagy poéták, a nagy Horváth nagy barátai között. Ez a hang mint az udvarlás, kérés, koldulás, a hódolás tónusa szükségessé lesz majd nyomorúságában. Itt még szerény a debreceni múzsa, alig múlt tizenkilenc éves.

*Esmeretlen beverélt még a Sexta domb aljába,
A Nagyerdőn az alacson mogyorók árnyékába,
Még a hír a Tóció partján túl nem vitte nevedet,
Hol csikorgó nádsípodon kínzottad énekedet,*

*Te, kinek még homlokodon nincs egyéb bodzafűnél,
Okosan jársz a borostyánt érdemlett poétánál.*

S legyen szerény, mint aki a múzsák másféle lakhelyéről érkezik, „hol tudományok atyja / Fiait deák hínárral zavart vízből itatja”. Ahhoz szól így Debrecenből a tizenöt szótagos hosszú sorokban a ritmus „atyjához,” aki maga is ottani diák volt, s nem annyira hűséges, hogy ott végezzen a kollégiumban. Csöndben iratkozott át Pápára, nem zárták ki, ahogy majd Csokonait. Bennfentesként szólhatott az alföldi állapotokról, hiszen a közös élmény egy lehetséges barátság alapjául szolgálhat. Aki ennyire lelkes, mindent elkövet a találkozás érdekében, bár semmi sem bizonyítja, hogy *A tihanyi Ekbóhoz* első fogalmazása előtt személyesen ismerték volna egymást. Elgondolkoztató viszont a Pálóczi Horváthra s a világára valló jelek teljes nélkülözése, akár Füreden lakott még akkor, akár már Nagybjajomba költözött. Csak a tudományos utókort foglalkoztatja a tihanyi költemény születése, mikor és mi miatt, miért épp ott valahol robbant ki a költőből?

Aki olyan szemléletesen számol be még egy mezei forrásról is, részletes, ugyanakkor költői levelet ír anyjának a baradlai barlang csodáiról, vagyis erős valóságérzéssel fedezi hatalmas fantáziáját, most itt díszletet használ. Lehetne kárpáti bérc, kietlen alpesi látvány a valójában szelíd félszigeti hegyek halmaza. Végül nem is a tájkép a fontos, hanem az egész láthatárt betöltő sírás, jajkiáltás egy nagy teátrum színpadáról. Hadd visszhangozza a világmindenség! Társadalmi magányát és Lilla elvesztését sírja el: „Itt a halvány holdnak fényén / Jajgat és sír elpusztult reményén / Egy magános árva szív.” Szemben áll a szigettel, ahol Ekho nimfa, büntetése szerint, néma szikla, s csak visszhangozni képes. A költő a meszeségből fordul feléje, míg a gondtalan sokadalomban mások „a boldogság karja-in / Vigadoznak a kies Fürednek / Kútfejen és partjain”. A zordon erdők, durva bércek, szirtok” több érzéssel bírnak embertársainál. „Kik keblekből számkivetnek, / És magok közt csúfra emlegetnek / Egy szegény boldogtalant.” Innen szállt belé a nyíl, s vágja a legnagyobb csatatkozás kegyetlenül fájdalmas sebét szívébe.

*Akik hajdan jó barátim voltak,
Még felköltek ellenem,
Üldözöim pártjához hajoltak:
Óh! miket kell érzennem,
Amikor már ők is végre
Úgy robannak rám, mint ellenségre,
Bár hozzájok hív valék.
Bár hozzájok hív valék.*

Ha van a vers megírására kényszerítő ok, akkor azt ebben kell keresnünk. A megrendítő csalódás valamelyik barátban, mint utolsó segítségben, elegendő a mizantrópiára. Horváth Ádámmal veszett volna össze? Közvetlenül a vers megírása előtt együtt kellett lenniük, hogy a „vaskeblű” érzéketlenség annyira fájjon.

A föltételezhető összeütközésről nem került elő bizonyíték. Mégis egy nagy tekintélyű, volt debreceni kollégista pártolhatott el tőle, aki rosszállásával földézi a kicsapatás életre szóló traumáját, a búcsúbeszédében elhangzott kétségbeesését. „Timonná kell lennem, Uraim! Misánthrópus Timonná, látván, hogy ilyen emberiséggel ellenkező módra bánnak velem [...] Csendes békeség lakjon énvelem, távol minden világi lármától...” Valami világtól elzárt szigeten? Az elérhető Tihanyban? Ezt a mély embergyűlöletet enyhítette volna „Rózsím, aki sorvadó ügyemnek / Még egy élesztője volt, / Rózsím is, jaj, gyászos életemnek / Fájdalmára már megholt.” Mégsem a szerelmi gyászból termett ez a költemény, Rózsí csak az egyetlen remény éltetője lehetett volna. De mikor helyébe Lilla kerül, a névcsere a vers legerősebb indítékából, a megszakadt barátságból a szerelmi megcsalatottságba vált, egyszerre mást mond, hiszen Vajda Julianna okozta a kicsapatás után életének másik legnagyobb tragédiáját. Azzal, hogy a „tiran törvénynek / S a szokásnak meghódolt”. Mindketten az egyetlen zsarnokság áldozatainak érezhetik magukat az elválás utáni évek megüledett érzelmi nyomorúságában. Az első kézirat egy 1788-as naptárlapon maradt fenn, átdolgozott változata 1802-ből való. Amott egy érzelmes regény valamely oldala, emitt a Lilla-mitológia fő témája s nem egy konkrét esemény költői megjelenítése. Másik világra vágyik a képzelet a Holbach és Rousseau természeti életelvei alapján álló eszméből, tájból és elhatározásból, akár Ermenonville-ben, Tihanyban, a szentimentalizmus halvány holdja alatt.

*Óh, van-é még egy e r é m i szállás,
Régi barlang, szent fedél,
Melyben egy bölcs csendes nyugtot, bálást
E setét hegyekben lél?
Hol csak egy kő lenne párna,
Hol sem ember, sem madár nem járna,
Mely megháborítana.*

A tiran törvénytől azonban ott is félni lehet. Az „Abban tán a földesúri jussal / Ellenkezni nem fogok, / Hogyha én egy megvetett virtussal / Itt egy kőben helyt fogok” megváltozik a végleges szövegben. Az egyediből általánosítva bővíti jelentését Lilla felé, „Abban gondolom, hogy semmi jussal / Ellenkezni nem fogok”. Nem a tihanyi földesúri juss, hanem általában a gazdagok törvénye, hatalma, talán nem akadályozza meg, hogy „ember és polgár” legyen.

A szántódi révcárdán büszkélkedő márványtábla szövege, bár a vers ottani keletkezését vitatják, igaz lehet még akkor is, ha *A füredi parton* cím a tartalmat pontosan fedi. Általában a költemény nem egyetlen ülésben szokott megíródni, s ha mégis, akkor is szimbolikus hely az a rév. Földrajzi pont, ahol önkéntes somogyi száműzetésbe indul. Ott teljesedik be minden előérzete, melyet a sors a debreceni kicsapatással s Vajda Julianna elvesztésével mért rá. Akkor lett övé, a költészeté Lilla igazán, mikor a komáromi lányt máshoz adták a szülei.

A POÉTÁKBAN LAKÓ ISTENSÉG

Én mindegyik szerelmét mint a lírai teremtőerő forrását veszem tudomásul, hisz a költemények is elvonatkoztatnak az ihlető személytől. A szövegből nézve mindegy, hogy kicsoda adja azt az energiát, a leplezett Belladonna, Laura, a talányos Rózszi vagy az egyetlen ismert, Lilla. Nevük szerint alakult *A poétákba lakó istenség* három változata, míg a vers-lényeg ugyanaz maradt.

*VERSELŐK! Felőletek
Hirdetik, hogy bennetek
Lakna istenség,
Akinek lehellete
Bennetek lángot vete,
S lelketekbe ég.*

*Verselők! Én rólatok
Illy erőt nem mondhatok
Bennetek van az.
Ám de kezd egy isteni
Lelket lelkem érzeni
Már az szent igaz.*

*Verselők! Ez gyűjtja meg
Lángomat, s csak úgy leszek
Én is verselő.
Kérditek talán nevét,
Aki lelkemnek bevét
Szerzi? . . LILLA ő. –*

Szó- és mondatváltoztatásait inkább a női nevek más-más hangzása váltja ki. Az 1793-as kéziratban „Neve – Belladonna”, az 1797-esben „– neve Rózsika”, az 1802-es formában Lilla, aki már minden előzőt magába zár, még az utána következő Sárosyné Ilosvay Krisztinát is. Ugyanazt jelentik mindannyian: a poétában lakó, nagy költészetre sarkalló szerelem isteni voltát.

A közvetlen Lillához írt, tisztán szerelemes darabok gyönyörűek, de a régiek közül olyanok is nagy verssé lobbantak a komáromi lány bűvöletében, mint a nyolcsoros *Az éj és a csillagok*. Megbabonáz engem is, mintha nem evilági hangot hallanék.

*ÉLETEMNEK fényes b ó r i z o n j a
Dúlt borzadó setéteségre,
A búk mord éje gyászba vonja,
Több víg napom nem száll az égre. –*

*Két szép szemecskék engemet
Mégvígaszthatnak magok:
Űzzétek el hát éjemet
Ti, két halandó c s i l l a g o k.*

Mi okozza a vers varázsát? Az, ami a világosság és sötétség ellentétes jelentését a szent közhelyből fölemeli, miként a szemecskék, halandó csillagok. Nem oszlatják el a sötétséget, csak ragyognak kicsi fénnel a világmindenségből, mintha emberek volnának, hiszen egyszer majd kihunynak azok is. A szerető égből valónak tetsző szemei viszont az örökkévalóság ígéretét ragyogtatják, mintha az időt foglyul ejtenék.

Két nagyon nagy mű születik a boldogság hónapjaiban, *A békekötésre* és az *Újesztendei gondolatok*. Sorsdöntő keszthelyi útja során, a megvalósulni látszó reményben hihetetlen erő röpti a költészet magasába. Minden összegyűlt gondolat, érzelem egyszerre tör ki, s száll Lilla felé. S az már a lángész titka, miként válnak a világ roppant méreteihez képest csöppnyi magánügyek azonossá az egyetemes történelem és a kozmosz idejével. Pedig csak házasodni akart, és a biztos megélhetést nyújtó állás miatt kereste Festetics grófot Keszthelyen. Mintha jóra fordulna minden, s a múlt év nagy szerelem-ajándékát házasságba vezérli az újesztendő. S ahogy a legszentebb események a legszerényebb helyeken szoktak meggesni, most éppen karácsony vigíliáján, a kastély közelében történik valami. A Kisjézust váró helybeli halászok, pásztorok, idegen utazók között megjelenik a költő. Nemcsak mint ismeretlen egyén lehetett figyelemreméltó. Himlőhelyes arca, tülökyszerű orra, bozontos szemöldöke, gesztenyeszín haja, merengő sötétkék szeme volt. Amúgy keskeny vállú, középmagas, nagybajuszú, aki nem visel szakállt. Ki tudhatta, hogy a kopott, magyaros rokokó divatra szabott ruhában maga az angyal érkezett.

*TÖLTS pohárt, gyermek! nesze tölts fejér bort;
Mert fejér borral fogom innepelni
Boldog esztendőnk ide érkezését.
Tölts bele, gyermek!*

Az újesztendőre poharat emelni többet jelentett számára akkor a szokásos köszöntésnél. Valószínű, Keszthelyen érte az októberi osztrák–francia békekötés híre, vagy azon a reményteljes napon volt fontos verset írni róla. Már nem iskolai feladat, mint a kollégiumban, ahol latin mintára sorolhatta el a béke áldásait. Itt a saját sorsával fűződik össze a világra szóló esemény.

Még 1796-ban a pozsonyi diétára összegyűlt urakat buzdítván *A mostani háborúban vitézlő magyarokhoz* ír, az 1797-es karácsony szentestéjén pedig *A békekötésre* írandó költeménybe fog. Ez is alkalmi vers, mégis nagy különbség van a kettő között, ahogy az egyik számításból, a másik meg a kimondás sorsdöntő őszinteségéből fakadt. Amott a hamis gondolatok közt eltévednek a szavak, „a gyász éjnek denevéri huhognak”; hamis a történelem, ha Attila s Árpád méltó utódainak mondja az idegen földön hábo-

rúskodó magyarokat, akik a Fölkent vérében gázoló Párizs „nadrágtalan asszonyaira” törnek. Mikor trombitára cseréli a lantot, költészetét, Rózsiját áldozza föl, s célját téveszti a Gyöngyösi s Horváth Ádám hősi énekeihez való hasonlításban. Nem Kemény János vagy Hunyadi hősiességéről szól az, amellyel saját meggyőződése ellen tesz, s a bécsi zsarnokot szolgálná másfél évvel a jakobinusok kivégzése után. Sok „alkalmatosságra” készített verse közt ez sülygedt a legnagyobb megalkuvásba, hisz saját szellemét, természeti morálját tagadta meg, hogy megéljen poétaként. „Átkozott volt az, ki előbb örök hírt / Hadba vadászott”, ahogy békeversében vezekel. Most polgárként szeretne költő lenni.

A hagyomány, főként Horatius példája hitelesíti gondolatait, s verse klasszikus mértékével, mint biztos formával is, az örök emberi értékre épít.

*B é k e! F r í g y! ób két nevezet! Mi hányszor;
Értetek hányszor; s be heven sobajtánk!
Négy betű: négy-négy poharat csapok fel
Értetek én is.*

Bár a frigy itt birodalmakra vonatkozik, a házasság szava is. Boldog az ország, ha nincs hada kinn, nyugodt a föld- s szőlőműves, teszi dolgát a kalmár, tanít a bölcs, és „danol a poéta.” „Csak piciny lantom cicorázzon: adjó / Trombita, dobszó.” De ez a személyes, világméretű békesség egy valakitől, nem istentől, királytól, hanem Lili szerelmétől függ. S ekkor fordul a vers a bizonytalan keletkezésű *A tibanyi echóhoz* ellentétébe, a szerelem s barátság kétségbeejtő nélkülözését a megelégedettség váltja föl. Nem hiába ösztökélte Lili, a kedves, és Puky István, a sárospataki diáktárs idáig.

*Négy betűből áll neve mindeniknek,
Akiiket szívből szeretek: te gyermek,
Hozz elő négy-négy poharat! Ma inni
Kell ezekért is.*

*Boldog esztendő legyen ez tinéktek,
Érjetekek még több s gyönyörűbb időket;
Véletek legyen nekem is sok ilyen
J á n u s i víg nap!*

Az első kézirat levél formában, *Új esztendei ajándék* címmel keletkezett. A végső változathoz hiányoznak a levélre jellemző sorok. De az emelkedett befejezést sem akarhatta helyhez kötött, személyhez szóló közléssel elgyöngíteni, bár a sapphói ritmusban futtatja még.

*Most szegény háztól, hol az úr magános,
Így telik. Majd tán vidorabb napunk lesz*

*Lilla ifjasszony ha jövő karácsont
Érheti vélem.*

Mikor a levelet közvetítő Fábián Juliannához szól, disztichonba vált, s mint egy utóiratban, a másik Julival együtt édes örömmel emlegeti hegyközi lakhelyén őt is. Ígéri, „a fársáangi napokban [...] városotokba megyek, / Mert akkor Juliána nevét, mellyet imádok / A maga képében fogja köszöntni VITÉZ”. Most még lakója magánosságában az Amazon szálloda, sőt még a kastély is szegényes ahhoz képest, ahogy majd a boldog házasságban érzi magát.

Biztosan kapott Puky Istvántól annyi pénzt, s tán azért is köszönti a versben, hogy gondtalan maradjon a városban és az utazás alatt. S szabadon, könnyed lelkülettel lehessen poéta. Mert akkor minden versbe kínálkozik; a táj, az emberek, érzelmek, eszmék, az összegyűlt tudás s minden nyersanyag valami egyetemes műbe készül, s a költő képességei megsokszorozódnak, hogy megtegyem a nagy költemény. Alig volt életében áldottabb állapot annál, mikor az *Újlesztendei gondolatokat* írta. Immár huszonnégy évesen! Még az időjárás is jó lehetett az ő kedvére. S ahogy alkalmi fogaton, parasztszekéren, idegen kocsis mögött haladt a Balaton partján, várromok figyelmeztették a mulandóságra, s a tó hullámai, mintha az időt mérnék, oda-vissza lökik, terítik egymásra habos taramukat. De mintha mégis mozdulatlan volna a világ, miképp ő az univerzum középpontjában, a szekéreszékán ül, ahogy a messzeségbe vesző tó tükörnek látszik, csak a kocsikerék forog, s nap szerint növekszik, csökken az árnyék. És ő pedig az idő ütemét érzi a hullámok mozgásában.

*Óh Idő, futós Idő!
Eszteideink sasszárnyadon repülnek;
Vissza hozzánk egy se jó,
Mind a setét K á ó s z ölébe dülnek.*

Bár a futós, sasszárnyon repülő idő lírai konvenció már, mégsem arra gondolok a különös, sosem halott zene miatt. Poétikai meghatározás szerint, a trocheikus, páratlan sorok jambikus lejtésbe váltanak a páros, jambikus sorokban. De ha a víz mozgását tartom a verszene ihletőjének, és a sorpárokat egynek fogom föl, magam előtt látom, amint messziről lassan közeledik, egyre gyorsulva kicsap a partra, s visszafordul a hullám. A végtelenség örök ringása kelti az idő képzetét.

*Óh Idő, te eggy egész! / Nincsen neked sem kezdeted, se véged;
És csupán a véges ész / Szabdalt fel apró részeidre téged.*

De a vers nemcsak szokatlanul bravúros ritmusa miatt más, lényegében is különbözik a rokonaitól. Ami ott vonatkozási pont, vagyis költői eszköz, az itt az időnek mint magában valónak a kifejtése. Horatius műve „állja a végtelen / évek hosszú sorát

s a rohanó időt”. Nem kellett Csokonainak Ronsard-t ismernie, eljutott hozzá a régi motívum: „Előbb szűnik meg a csillaghadak / tarka bálja [...] mint magam szőke úrnőnek a rabja [...] Óh barna szem [...]” Nem tudhatott Balassi az *Idővel paloták, házak, erős várak* kezdetű énekéről, melyben a világ mulandóságát a szerelem örökkévalóságával állítja szembe. Nem írta még meg Berzsenyi,

*Oh, a szárnyas idő hirtelen elrepül,
S minden míve tűnő szárnya körül lebeg!
Minden csak jelenés, minden az ég alatt,
Mint a kis nefelejcs, enyész.*

A gondolkodás örök emberi sajátosságaira vallanak a megegyezések. A

*Hát ha tóled, óh Idő!
Te, aki mindeniünket összerontod,
A nap is holtszénre fő?
És láncodat magad zavarba bontod?
Balassival rokon,
Még a föld is elagg, hegyek fogyatkoznak,
idővel tenger apad,
Az ég is béborul, fényes nap sötétül,
mindennek vége szakad*

gondolatisága azonban valami nagyon lényegesben eltér. Balassi istene uralja az időt:

*Istentől mindenben adatott idővel
változás s bizonyos vég,
Csak én szerelmemnek mint pokol tüzének
nincs vége, mert égten ég.*

Csokonai fölvetésében a mindenség ura maga a fizikai idő.

*Téged szült-e a világ?
Vagy a világot is te szülted éppen?
Mert ha csak nincs napvilág,
Nem mérhetünk időt mi semmiképpen.*

Csillagok, földrészek, birodalmak születnek, elpusztulnak a történelmi időben.

*Óh, ha a nagy nemzetek
Során hatalmad így előmutattad:
Hát mi gyarló szerzetek
Mit várhatunk – mit várhatunk miattad?*

A válasz egyértelmű, s már a poézis osztályában is megfelelte a *Szüntelen közel van a halál* és az *Egyedül a tudományok teszik halhatatlanná az embert, kivált a poézis* kérdését. Ám a versbe foglalt iskolás szentencia nélkülözi a saját tapasztalatot, miként „az idő vaskeze / Egészen mind lerontja / Mindent, ami gyülekeze, / A földre veti s ontja”. E nagy versben pedig a kozmikus és a történelmi vízió az átértett környezetből s a személyiség pillanatnyi érzékenységből támad. Rádöbben, hogy a „négyszer hat esztendő t eléldegéltem [...] s az emberek szűk életének harmadáig éltem” milyen fontos életkori tény. Balassi katasztrófálatomását a boldogtalan szenvedély idézte föl. Csokonaiét az értelmes és az értelmetlen létezés közötti választási kényszer, hogy

*Vajha már – ha több nem is –
Mindegyik esztendőre jutna benne
Eggy csak egy órácska is
Amelly az érdem oszlopára menne!*

Az érdem, minden bizonnyal, a számára egyetlen lényeges működésnek, költészetének elismerését jelenti.

*Ámde, hogyha oly nemes
Szép tettek életemben nem tetéznek,
Hogy halála érdemes
Legyen dicsőítésre még V i t é z n e k:*

*Semmi! Csak te, óh LILIM!
Te, akiért az életet szerettem,
Csak te légy LILLÁM! enyím;
Mindég fogom becsülni, hogy születtem.*

A vers második tételében maga és a világ előtt bizonyítja, hogy megérett a nőülésre, jövője biztonságosnak tartható már, s szándéka is komoly. Ha Magyarországon a költészetből megélni nem lehet, hát akkor, a partiképes professzort lásdak benne. A harmadik, befejező tétel így lehet a leánykérés ígéreteinek szép füzére, ahogy a frigyét sietteti, „Míg az ifjú hónapok / Virítanak, el ne vesszünk őket”. Megjósolja a sírig tartó házasságot, s mint jövő időt szerkeszti a kompozícióba, miként az univerzum nagy idejével egyesül szerelmüké is. Így lehet elfogadni, mert az már a természet törvénye szerint való, hogy „Akkor érző szíved is, / Ah nem tud úgy örülni és szeretni”.

*Én is akkor csak hideg
Vérrel barátkozom hideg LILIMMAL,
Úgy napolván, mint rideg
Vén pellikán ifjúi daljaimmal.*

Mert a költészet, a Lilla-dalok, örökké fiatalok maradnak, s nem a költészetet, hanem a költői sikert adja föl, ha azt kell, „Csakhogy te, LILLA! Meg ne szűnj szeretni.”

*Híremet s nagy voltomat
Ne trombitálják messzi tartományok,
Más ne tudja síromat:
Te hints virágot arra s a leányok.*

Lillát s a múzsákat állítja sírja fölé, távol a hívságos világtól hullassák rá a szirmokat, mintha örök virágok lennének.

LILLA-TŰZ: KÖLTÉSNET ÉS VALÓSÁG

Ha Csokonai sejtene, mi készül Komáromban?! De Vajda Julianna sem tudja, költője merre jár. Akár a garabonciás megjelent, bizonytalan időre megszállt valahol, maradt, ha marasztalták, vagy épp beteg volt, s meggyógyultan továbbállt. Az egész országban talált a debreceni kollégiumban végzett ismerősöket, papokat, tanítókat, ügyvédek. Így volt Bicskén Kovács Sámuel iskolai rektor, és költő állandó vendége, Komáromban Laky Bálint fogadta be, akit a jogászkodásban segített némi díjazás fejében. Ebből a két városból járt aztán dunántúli száműzetésének első felében Pestre, Pozsonyba, Nagyvázsonyba Édes Gergely kálvinista paphoz és költőtárhoz. Minden ismeretes hely egy-egy stáció a megélhetés kálváriáján. Néha azonban akad olyan vendégség is, ahova látogatoba ment, mint ahogy Csepibe, Sándor Dánielhez, „fársángocsára” ajánlotta magát iskolatársának „pataki szívességébe”. A levelet 1798. január 19-én keletkezte Komáromból: „Nemrégiben érkeztem haza, azonnal sajnos nyavalyába estem, amelyből csak tegnap kezdtem enyhülni.” Hol járhatott a keszthelyi karácsony óta? S a Komáromban töltött idő is követhetetlen. Kereste-e Lillát, vagy bújt előle? Csokonai a legrejtélyesebb életű magyar költő. Biográfiája biztos pontjain kívül homály fedi a mindennapjait, s ha egy-egy dolgából föltételezhető valamely esemény egyszer csak kiderül, az sem valószínű. Keszthelyi útja idejéből gondolom két versnek keletkezését. Bár nincs több fogódzkodóm a „hegyközi lakhely”-nél, meg hogy mindenki úgy tudta, állása ügyében indult gróf Festetics Györgyhez. Ott kellett lennie, még ha semmi bizonyítéka sincs a találkozásnak. De az már különös, hogy január 22-én írja Komáromból azt a kérő s bemutatkozó levelet, melyet a meghallgatás előtt kellett volna elküldenie. „Nagyságodnak nagy lelkéhez s magam közepszerű tehetségemhez való bizakodásom az, amely engemet felbátorított arra, hogy Nagyságodnál magamat érdemlett tisztelettel s alázatossággal professzori hivatalra beajánljam.” Másnap Széchényi Ferenc gróftól a Komáromban kiadandó *Új Mindenés Gyűjtemény* támogatását kéri. S egyszerre elveti, vagy a válaszoktól teszi függővé tegnapi tervét, mely szerint Svájcba utazna kevés öröksége árán. Lillára nem is gondol? Meg akarja ismerni a korszerű tehéntartást, szénázást, a sajtókészítést. Majd Franciaországban és Itáliában szőlészetet, kertészetet tanulna, mielőtt a Georgicon katedróját elfoglalná. Az anyját venne magához, de rá két hónapra, már Lillának mondván, a gróf hintóján vinné

Keszthelyre ifjú feleségét a professzor úr. Aki nem ezt a csapongó képzeletet követte, hanem Vitéz helyett egy megbízható dunaalmási kereskedő jegyese lett, hisz' „nem is bánom, nem is tehetek róla”. Milyen kár, hogy csak egyetlen, a baradlai cseppkőbarlangban jártáról s Kazinczy meglátogatásáról szóló levél maradt fenn az anyjához írottak közül. Az 1802-es tűzvészben égtek el? Vagy a szülői elhatározásból? Micsoda titkokat vetett a tűzbe, mitől védte fia emlékét Diószegi Sára? Erre nem adnak választ a költemények érzelmi üzenetei. Általában ragadják meg a boldogság és a szomorúság hangulatát a történet folyamatában. Ami a két szépséges vers, a *Lillához, távollétemben* és a *Még egyszer Lillához*, 1797 nyara és 1798 tavasza között, a szerelem ihletéséből történt, szólhatna bárkiről. Tények helyett a viszony sablonjaival kell megelégednie az érdeklődőnek. De ha az önmagában való líra élményére vágyik, kielégülhet vagy csalódhat tetszés szerint. Először még a szerelmesek távolléte halálfélelmet okoz:

*Ha nincs az én Lilim velem:
Mi nékem a világ?
Sokszor magamban képzelem,
Hogy az halál kívág.
Az élet édessége mi?
Mit érsz öröm ha nincs LILI. –*

Vagyis bármilyen jó a víg társaságban, keserű az öröm. Csak az nem tudható, hol, miért s kik között van, s vajon szerelmesének éppúgy hiányzik-e ő? Mi már sejthetjük, milyen lehetett a szakítást megelőző Julianna nap, de a *Köszöntő*ből nem gondolhatunk semmi rosszra, hiszen a jókivánság indokoltnak tűnik.

*Faj, de most a tél csatázik,
S véle a szél és a jég,
Minden fagy most, minden fázik
Csak szerelmünk lángja ég.*

*A te szádon a tavasznak
Százszorszépe nyíl, virít;
Ab! az én orcáim asznak,
Engem a nyár süt, pirít.*

*E szerént mi böjt havában
Ollyal kedveskedhetünk,
Amit csak tavasz javában
S nyár felé szemlélhetünk.*

S versét csókra váltaná, mert „Ötven versbe ötven szókkal / Annyi érzés bé nem fér, / Mint egy csókba...” Vajon találkoztak-e a névnapon? Talán csak lírai ötlet, s egészen másról szólt a márciusi dialógus, mely a *Búcsúvétel*ből kihallható, s amit Vitéz

mond,: „Err’ az útra is csak érted megyek, / Hogy mind a kettőnknek hasznost tegyek”, arra Vajda Julianna nem azt felelhetette már, „Megnyugszom, mert tiszta szíved látom. / Hordjon a szerencse, hű barátom.” Alig később, csupa előérzettel íródott *Az eltávozás*: „Elhagytalak, galambom! / El – s ah, talán örökre.”

*De bezzeg, aki LILLÁT
Elhagyta – ah! ha látnád –
Elhagyta ám magát is,
El – s ah, talán örökre.*

Úgy búcsúzott, hogy majd visszatér, de a helyett egy verset befejezésként, *Még egyszer Lillához* szólva kellett megírnia. Onnan visszatekintve, mióta az „édes kegyetlen” megbabonázta, kettős fájdalom a szerelmük, hiszen még „rab gerlicéje” is „sas kézben heregve” kéri segítségét.

*Sír tisztelőd, kétségbe esvén,
Miolta tőled távol esvén
Reménye füstbe szállt;
Holt álom ült zsibbadt ölében
S gyakran ijesztő képzetében
LILIT, LILIT kiált.*

Miután Csokonai biztos ígéretet kapott Festeticstől a Csurgón megüresedett tanári állásra, 1798. március 13-án délelőtt, mintha rendben volna minden, elköszönt Vajda Julianna szüleitől is. Hadd győződjenek meg komoly szándékáról, mikor épp tőlük búcsúzva indul Keszthelyre. S olyan út vette kezdetét aznap délután, melyről sok tudható, mégis csupa föltételezés. Először az a kérdés, hogy mi történt addig Csurgón, amíg Keszthelyre értek? S miért nem előbb indultak Szokolai Dániellel, akinek az iskolarektori állást március 12-én már el kellett foglalnia a somogyi Hedrehelyen. Alig egy óra múlva bizonyosan elakadtak Mocsán, hiszen Csokonai onnan írt leveléből kitetszik. De miért éppen ott került hozzá Juliska reménykeltő üzenete? A sors játéka szerint még nem volt céltalan az utazás a házasság felől nézve, s úgy hitte, Festeticshez is biztosra érkezik. „Ímé, midőn teéretted kiindulok az én balatoni utamra, sírni láttatik az ég. [...] Ah, Kincsem! Ha én ide-jártomban elvesztelek tégedet, így fog sírni az én szemem [...] ha az én kedvesemnek tavaszló napja, a kívánatos Lilla, azon nem fog ragyogni. [...] Csak te lehetsz az az angyal, ki nékem a világi életet Paradicsommá teheted: csak te lehetsz az a kegyetlen, aki engemet a bánat és a keserűség mélyére visszabuktatsz. [...] Igaz, hogy én voltam hibás, kedves Angyalom! Hogy ily soká késtem dolgaimmal. De csak a te szívecskéd légyen erántam állandó: helyrehozom ezt a hibámat.” Volt miért okolnia magát késedelmei miatt, de azt még nem tudhatja, Vajdáék majd ezt a levelet is elfogják, s eldugják, mint a többit, hadd igazolódjon lányuk előtt, amit nem is kell annyira bizonyítani, Csokonai megbízhatatlansága. „Most

se lett volna annyi baj, ha a télen siettem volna. A késedelemtől mindenkor félhetni.” Ősszel megcsókolta Lillának minden betűjét, akkor még az elküldetlen leveleit is bekötötte volna. Ez az utolsó levél ahhoz hasonló elragadtatással, de már az életbevágó fogadkozás felelősségével íródott. S aztán nekiindultak Veszprémen át Vázsonyig, hogy a komáromi Fábián Julianna irodalmi szalonjából ismert költő, Édes Gergely református lelkésznél pihenjenek. Az ő levelében olvashatunk Kinizsi Pál sírjának megtekintéséről, hogy a klostrom romjai közt szemlélte a tavaszt. És „Én hát Keszthelyre való útját a Festetics Grófhhoz megtudván tőle búcsút vettem”. Miért mulatták oly nyugodtan Vázsonyban az időt, ha sietniük kellett? De addigra már a csurgói állás a következő tanévre szóló ígéret maradt. Ott állt Csokonai markában három császári arannyal a kastély kijáratánál, s nem értett semmit, s nem tudta merre menjen. Vázsonyon át? Inkább Szokolaival indult Somogyba. Csökölyben rekedt három hétig, s kigyógyulván a testi-lelki hideglelésből kelt útra Komáromba. S odafelé, Vázsonyban, Édes Gergelytől tudta meg Lilla esküvőjének híret.

*Így örök számkivetésre
Kárhoztatván magamat,
Egy titkos kényszerítésre
Délnek vettem útamat:*

*És hogy a zajgó világban
Ne kelljen tolongani;
A rengeteg S o m o g y á g b a n
Elbúttam haldoklani.*

A Gróf Erdődyné ő Nagyságához 1802-ben írt költemény némileg eligazít a Lilla-szerelem utolsó fejezetében. Némely tér- és időbeli adat kifejtendő belőle, hiszen arra emlékezik, ami rettenetes csalódását okozta. Azt a lelki válságot idézi föl, amely keszthelyi útja során szakadt rá, mégis egy másik térben és időben rendeződik át minden megtörtént esemény, de még a tétje is más ennek a versírásnak. Nem arra irányul már, aki a földézett állapot közvetlen oka, hanem annak szól, akinek a figyelmébe ajánlja a Lilla-dalokat, s támogatását várja kiadásukhoz. S reméli, hogy kérése „nem a szentségtelenségnek eszközévé tétetik”, s nem helyeztetik „a vásári éneklő koldusokkal egy rubrikába”. Tudja, igazi mestermunkával kell folyamodnia a Czindery Pál halálával megözvegyült gróf tolnai Festetics Máriaéhoz, aki második házasságában gróf Erdődy Zsigmondné. Akkor, 1798 áprilisában, személyes gyásza idején, szinte a somogyi tartózkodás első pénzkereső lehetőségét megragadva halotti verssel kereste meg. Azért is érzi jogosnak négy év után saját bajában emlékeztetni a grófnét akkori veszteségére. S mint ahogy ő az új házassággal kapta meg kárpótlását, a poéta szerelme örökévalóságát szolgáltná a versek kiadása. S amekkora az ő részvéte az özvegy iránt, annyira szeretné az együttérzést benne is fölkelteni, mert „az a kedves lélek / Nékem még élven megholt”.

*Én akkor LILLÁT sirattam,
Azt a szépet, azt a jót,
Akinél szívemet bagytam,
Mint örökös foglalót.*

*Őtöle és mindenektől
Elbagyatra jajgaték.
Lelkem a mély keservektől
Ízekre szaggataték.*

Feltámad a poétában lakó istenség, az ihletett teremtőerő akkorára növekszik, hogy az indulat látomásba forr, s kisajátítván a teljes személyiséget, elképesztő révületbe ejti. Látomásokba hajszolja, s amit megjelenít, bármennyire szeretnénk valóságnak látni, már nem e világban való. Azt hinnénk, „a barlangok setét gyomra” a tihanyi remetebarang emléke. A „pusztult várak,” a Balaton-vidék romjai már csak azért említődnek, miként „a vad erdők éjjele / A mély völgyek horpadása” is, hogy jajának tere legyen. Ahol „Nem hallá semmi érzékeny / Tőlem a LILLA nevét, / Csak a folyás, a féltékeny / Nyárfa és a jámbor rét”. Az embertelen táj, a tihanyi ekhós vers idejében kezdődött apokalipszis vége. S teljesen más jelentésű ebben az összefüggésben, ha „Az emberek törzsökökké, / A világ pusztává lett”. A remény is a boldogabbakhoz pártolt. Ahogy a romlás terjedt, úgy vesztette elméje virgoncságát, emlékezetét. Az érző szív nyájassága lomhaságban vadult.

*Már kezdett bennem gyengülni,
És számon lebegett már
Az élet, mint repülni
Készülő ijedt madár. –*

Hallucinációját visszhangozza az élettelen, fölfogja elszálló erejét, s megéled tőle.

*Könnyemben, sobajtásomban,
Fajszómban részt vettek
A V é r t e s b e n és B a k o n y b a n
Már minden kietlenek.*

A révület kódéből rajzolódik ki a valóságos múlt, a pálos kolostor; s tövében az ibolyák nyílásától a hervadásig tartó, két látogatása közötti idő.

*V á z s o n y szent omladékában
A napra beveredém,
S még reményem divatjában
A violákat szedém,*

*De jaj, mikor visszatértem
Már az apró viola,
És minden remény, én értem
Hervadásra hajola:*

*Mint a kő, meredten állék
Egy ledőlt boltozaton.
És mikor sorsom elválék,
Rám jajdult a B a l a t o n.*

Bújt volna a Somogységban, ahogy Tihanyban az érési szállást elképzelte. De nem fért el bánata akkora „temérdek rejtekben” sem, hisz’ „[...] a földtől az egekbe / S innen a Dunába ért”. Mert: „Itt, hol eldúlni próbáltam / Lillám emlékezetét, / Minden zugban feltaláltam / mennyei tekintetét.” Égbe emeli, „Nincs szebb teremtés LILLÁNÁL”, hogy a maga boldogtalanságát hozzá nagyíthassa, s elhelyezhesse az allegóriák honában, ahol a jajongását visszhangzó Ekho, s a felejtető Idő található. Ez a másutt fizikai törvények szerinti valóság most olyan, mint a vadonban felötlő jelenés. Révámolom!

*Ab! egy vén tölgynek aljában
Láttam a sápadt Időt,
Sereg szú pezsgett markában.
Ab, mely sírva kértem őt,*

*Hogy törölje ki belőlem
LILLÁT és a bánatot! –
De ő elfutott előlem,
Könnyezett és hallgatott.*

*Sőt, azóta jobban vérzi
A rögzött kín szívemet,
S amint hergő lelkem érzi,
Siettetni végemet.*

De a révámolmánál is félelmesebb történik. Ha az Idő ijed meg tőle, milyen szörnyű látvány lehetett ő maga! A régi ábrázolásokon Khronosz áll fiatal nő mögött koponyával, s hervadó pipaccsal, a memento mori szimbólumaival. Itt, a vén tölgy aljában sereg szú undorító nyüzsgése támaszt szellemképet, talán épp Lilla mását, mert csak ő sápadhat bele a találkozásba, ő könnyezhet hallgatva, s nem hagyja felejteni, s hajszolja az egész országon végig. Így lett Lilla a soha be nem teljesedett Idő. Szakadatlan húzza, kergeti olyan valóságos térben, melynek határai még az életrajzban is kimutathatók. „A Horvátország partjától,” Csurgótól „majd Erdélyig kergete”, a keleti hegyekig, a Tiszáig s vissza oda, ahonnan indult, az Alföldre.

*E kenyér sík óceánja,
Hol semmi ekbó nem szól,
Poétája sorsát szánja
És susog kínjairól.*

A szentimentális és a romantikus líra logikája szerint, Ányos Páltól Petőfiig, a számára élvén is halott kedves miatt nem lehet élnie már, hisz' csak a Léthe vi-ze adja meg a felejtés örök békeességét. Bár azt is csak az utolsó kívánság teljesül-tével: „Lelkem egy nagy, egy hideg, / Egy végsohajttá válván / LILLA mellyén szűnjön meg.”

A vers befejező részében a támogatóban bízó költő visszahátrál a grófné ér-zelmi körébe, s a víziót lassan kioltja. Mint egy nagy színjáték végén, meghajlik, s köszöni, hogy Eratója tiszteletét kegyességgel elfogadta. Mi pedig arra gondol-hatunk, micsoda tehetsége volt még az emlékezésben is akkora indulatot előidé-zni, hogy úgy tűnjön, mintha éppen az akkori jelenben élte volna át, ami elmúlt. S ha tudjuk, a tűzvész pusztítása után, leégett házuk valamelyik lángmart kormos zugában született ez a költemény, s nemcsak a Lilla-dalok kiadásának támogatá-sáért, hanem a nyomorúságig károsodott poéta kétségbeeséséből is. A költő se-gélykiáltásával együtt hangzó fülemülejongás erősítette föl újra szerelme kínjait. És éppen Debrecenben, ahol minden az első bukásra figyelmeztetett. Kicsapatása, megcsalattatása, koldussá süllyedése egyszerre összeállt a versben, pedig csak a se-gítő aranyforintokat köszönte volna meg.

TÚL A SZÁNTÓDI RÉVEN

Mikor a révcárdától búcsút intett Tihanynak, s nekivágott Somogyország vadonának, ismerős volt az irány, de a jövője sötétebb, mint az erdő. Hedrehelynek indult Szokolai Dánielhez, de csak a szomszédos Csökölyig bírta erővel. Megint ágyba döntötte az el-gyötört szervezetet kikezdő baj, talán a tüdőgyulladás, ha Kis Bálint tiszteletes házá-ban háromhetes ápolásra szorult. Furcsa, de már megszokott ellentmondás, hogy an-nak az iskolának egykori diákjai segítik mindenütt, mely a jövőjét tönkre tette. Pálóczi Horváth Ádám akkor már Nagybajomban lakott, hát Szokolaival fölkeresik Hedrehelyről. A látogatásról megint semmit se tudnánk, ha nem mutatná be a sógo-rának. Így kezdődhet az ismeretség, barátság Sárközy Istvánnal. Az első, feltételezhe-tő füredi találkozásra is csak a tihanyi versből próbáltam következtetni, hogy valami elromlott köztük. S talán abból folytatódik a kérdés, miért nem ő, miért Sárközy fő-szolgabíró ajánlotta föl, hogy lakjon nála Bajomban. Majd' egy esztendeig a vendége lehetett. Bölcs volt-e akkor Horváth, vagy rosszhiszemű előrelátó? Azt gondolom, mindenképpen a magánéletét féltette tőle. Tartott a másik költő nyűgös közelségétől, akit néhány éve Kazinczy irányított hozzá, s talán hitt az ellentmondásos híreknek is. Míg Csokonai szabadabbnak érezhette magát a művelt, korszerű könyvtárral rendel-kező földbirtokosnál, akinek a főurakig terjednek kapcsolatai. Festetics Györgyhöz mindenképpen közelebb várta a csurgói állást. Közben ő is kapcsolatokat szövögetett

alkalmatosságra írt verseivel. Előbb a Czindery Pál után özvegyen maradt Festetics Máriaát vigasztalja, majd Széchényi Ferencet lepi meg Pécssett nyomtatott, *A baza templomának örömnappja* című költeményével. Szép szavakkal adózik feleségének, Festetics Juliannának is, s leginkább a házigazda hitvesét illeti a köszöntés *T. N. Nádasdi Sárközy Istvánné, született Chermelbázi Chermel Eszter asszonynak tiszteletére*. Akarva akaratlan mecénásokká válnak az urak. S ahol jár névnap vendégként, mindenütt elvárják tőle a verset.

*A propos! Ejnye lám, bizony majd el is felejtettem,
Hogy én uraságtok között leib poéta lettem.
A sok eszem-izsom között nem is jutott eszembe,
Hogy egy-két rozsdás köszöntő vers van itt a zsebembe.*

– írja Krisztina napra a házi költő. Aztán Jósepha kisasszonyhoz, Kata, Antal és Bálint napra húzza elő „rozsdás” köszöntőjét. Szívből, kötelességből szállás és húsok, borok fejében. S elég sok gyöngyszemet hullat a csizmák és cipellők alá. Mégis ez a látszólagos pazarlás visszatérül a *Dorottya* báltermében, a főispáni beiktatás jól ismert színhején. Karnevállá változik az egész álarcos élet, csak a költő marad annak, aki volt.

*„Álljatok meg kedves angyalkák! álljatok!
Imé egy poéta siet utánatok,
Szánkáitok nyomát lantolva késéri,
Hogy társaságtokba vegyétek, azt kéri,
Öröm-innepteket danolni kívánja:
Aki rám nem hallgat düljön fel a szánja!”
Így szólék hozzájok De rám nem hallgattak,
S helyet valamellyik szánkában nem adtak.
Én hát csak utánnok ballagék fáradtan,
S ímé a Pégazus előmbe lepattan.*

Fölröpíti, s magasból nézhet a melltartók mögé is, azt látja, amit az urak és hölgyek eltakarnak. Ha nem visel maskarát, nem játszik szerepet, ő az igazság észrevétlen krónikása. Így aztán nem kell magasztalnia senkit, tekintet nélkül mutatja be a legnagyobb tekintélyek fonákját, hadd ne vessünk azokon, akik máskor sem tartják többre, mint itt a toponári zsidó muzsikusokat. Vágyait sem kell titkolnia, illő jutalmat osztat magának, éppen a férfigyűlölő aggszűz, Dorottya vagyonából.

*Továbbá, ha ama k ö l t ő jó kedvébe,
Aki most itt mulat ebb’ a vármegyébe,
Leírná a dámák mellett tett harcomat
S hattyúi szárnyain zengné halálomat,
Mint hogy amint mondják, eddig minden nagyok
Üressen bocsáták – néki fundust hagyok,*

*Lencseni kertemet mezei házommal,
Minden bankóimat az egész smukkommal
Adják néki: ebből holtig elverselhet
S Beocián Parnass' hegyeit emelhet.*

Régebben még Ferenc császártól is földet merészelt kérni, később Debrecen városához folyamodva meg is jelöli azt a helyet a mezei forrásnál, ahol földcsékké-jét elképzelte. Nagy álma volt a kert, a fűvészkedés meg az, hogy megélhetése legyen, ne a mecénások kedvétől függjön. Lám, Dorottya, az „eddig minden nagyok üressen bocsáták”, szavaihoz is megjegyzést fűz a vígeposz kiadása előtt. Ne lássák hálátlannak „Ha mások ezt mondják, nem jól mondják, mert p.o. Mélt. Gróf Szécsényi Ferentz Ő Ex-ja egy presentben is 100 Rf. A GRÓFNÉ Ő Ex-ja egy ódámért külön 50 R.f. Mélt. Gróf FESTETICS György Ő Nga, a hadi oskoláról írott ódámért 100 Rf. más ízben 25 Rf, ismét 30 Rf. ismét 40 Rf. Mélt. Gróf ERDŐDY ZSIGMONDNÉ Ő Nga 5 vagy 6 sor versemért 12 aranyat, T. N. FRATER ISTVÁN Úr 50 Rf. adtak, hogy most másokat ne említsek. Méltatlan panasz az, hogy nemzetünkben mecénások nincsenek; vagynak igen is, csak az íróink vagy impertunusok ne legyenek, sordidusok.”

Amíg a „fogadatlan bárdusokat” megveti, s „a Helikon bodzás tövében kézimunkát űző versjáratók”-nak mondja őket, szigorúan vigyáz önbecsülésére. Látja magában az igazi költőt. Pontosan ismeri a vers születésének titkait, mikor kiteszi magát az alkalmiságnak, hisz' ebben „Még azok is, akik [...] a természettől zsenivel áldattak meg, még az igazi poéták is [...] igen ritkán szerencsések”. Az időre bízza tiszteletből, hálából vagy parancsra készült munkáit, mert bármilyen célból, mégis az ihlet állapotában fogantak. Elcsodálkozhatunk alakváltozásain. Meglepidhetünk érzelmi szeszélyességén, szédít az egymásmelletti mélység, magasság. Ma még a teljes reménytelenség, holnap meg a harsány kedély, mintha lelki beteggel állnánk szemben. Csak hát attól még a múzsa is megijedne, viszont a zsenit szereti, szinte a körülmények ellenére részesíti áldott órákban. Mert „[...] a poétai munkára is jó kedv kell, kiderült képzelődés, helyén lévő ítéllettétel, nem tudom micsoda jóízű elandalodás, borulás, ragadtatás; egy szóval: hogy a Múzsa bennünket, ha segítségével élni akarunk, jó órában találjon. [...] Ez a jó óra, ami deáknál *véna*, vagyis ez az ereje lelkünknek olyan kevésbé van hatalmunkba, mint gyomrunknak ételkívánása [...] Ellene állhatatlan hatalma van a *vénának*; és sokszor olyan tűzbe hozza az embert, hogy miatta sokszor életét, édes álmát, kedves barátinak látogatását is el kell halasztani.” Vagy elbújni a hangos udvarházakból, megint éppen Hedrehelybe, Csökölybe, hogy a nagy komédiát megalkossa. Kis Bálint és Szokolai kosztján, borán, családi melegében.

Mintha a vidám legációkat folytatná. De mielőtt bohém időtöltésére gondolnánk, jegyezzük meg, a *Dorottya* első változatának 1500 sorát két-három hét alatt írta, s még a legendatermő napokra is jutott ideje. Magához hasonló, értő társaságban csillogott humora, furfangos észjárása, színészi és zenei tehetsége fölért volna egy ekhósszekérnyi komédiással, s talán többet is jelentett a helybelieknek, mert együtt élt velük, s akkor szórakoztatta őket, amikor akarták. Ők a *Dorottya* első hallgatói, de ha úgy

akartak nevetni, hogy a másik falut csúfolják, hát ott vannak példának a pataiak. Amiért Patán bot járt volna, Csökölyben újabb icce bor került az asztalra.

*Régen is mondották a tavaszt ravasznak,
Ravasz is, ne is higj soba a tavaszna;
Tavasznak, parasztnak mindkét fő ravasznak,
Ne higj baláláig soba a parasztnak.*

És ha a Pata távolsága miatt kevésbé hatásos a gúny, igazán jót nevetni lehet a szomszéd falusiakon. Például Csököly és Hedrehely vitáján, mely szerint Kis Bálintot nem engednék áthelyezni, ám új gyülekezete erőszakkal is vinné. Vígeposz kerekedhetne belőle, mint a *Békaegérharc*, de inkább a költő pihenésére szolgál a *Dorottya* írása közben. Az igazi, *A helység kalapácsa*, Petőfi műve lesz majd. „Botra ment volna lármájok”, s baltákat mutogattak. A fölhevült kovácsiakkal, gigeiekkal sokasodtak. S míg a kocsmában forrongott a haditanács, hirtelen egy szárnyas, trombitás Nimfa ereszkedett közénk, akit a „rosolisos butéliáról” ismerhetnek. Barátságosan kéri őket: „Hanem inkább azt tanácslom, töltsünk bort a gigába, / Vigadozzunk, amint tegnap s tegnapelőtt Gigébe”, ahol akkora multság volt, még a papné is megorrolt rá, mikor az ittas tiszteletest hazasegítette: „Hogy elmentem Gigébe, sírt a papné mérgébe.”

Csöndes affér volt ez ahhoz képest, ami költőnk tollát méregbe márttatta. Nagy becsületbeli sérelem érte, hisz’ sosem ragadtatta el annyira magát, mint a *Nemes bátorítás* és *Kifakadás* írása közben.

*Légy te bolond, mint ők, vagy bírjál oly kutya szívvel,
Mindjárt társparolát fognak örökre veled.*

Majd:

*Légy te az a’ki valál! Mind megpukkadnak irigyid,
Mint hogy igaz, mindég győzni fog a te ügyed,
Nagy lelkekre szokás alacsony lelkeknek ugatni.*

A falusiak csak a maguk fajta parasztot irigylik. Inkább a csurgói állásra pályázók és támogatóik közül támadtak Csokonainak rosszakarói. Olyan képmutató, vastagnyakú kálvinisták, mint Szilágyi Gábor kollégiumi professzor vagy itt Festetics György körül az iskolaügyekben eljáró személyek, akik debreceni múltját somogyi pletykákkal fejték meg, mondván, barátja a korhely tanító Szokolainak és így tovább.

*Más a hibákban torkig ül;
Mégis darál felőlem:
Bár engem a jámbor becsül,
Csíjést teszen belőlem.
Kurvannya! Hadd fecsegjen ő,
Hold-töltre tán észére jó.*

Mennél inkább alázzák, annál magasabbra tartja fejét a szelíd, udvarias poéta, mert csak ilyen fellengzős göggel védheti meg magát egy újabb, talán utolsó sorscsapástól.

De hol van már akkor az ő Lillája? Miért nem sír, könnyörög miatta, miért nem átkozódik? A nagy csalatkozás ellobbant a *Még egyszer Lillához* lángjában? A ráilló *Siralom* nem róla szól közvetlenül, *A pillantó szemek* fájdalma inkább a rokokó költészet mintája, s a vers, mint alkotás, gerjeszti föl a szenvedélyt, nem a szeretőt, miként a szív várát a szem nyílzáporával ostromolja. Hiányzik az erős indulat, mely a szakítás fájdalmát kifejezné Vajda Juliannával szemben. Csokonai akkori érzelmi s lelki állapotára a későn előkerült, a Lilla-regénybe nem illő költemény derít fényt. A valóság titka fejthető meg általa, mert ez a Somogyban, áprilisi odaérkezése napjaiban íródott táncritmusú, balladásan szaggatott vers, meg sem közelíti *A füredi parton* [*A tibanyi Ekbóhoz*] szenvedélyét, távoli a *Gróf Erdődy-né ő nagyságához* világgá kiáltott fájdalmától. Mintha csak a vénlánycsúfolás népszokását költené át a személyét éppen akkor foglalkoztató témára, egy szerelem történetében.

(1.)

*Már se hintó, már se szánka
Néked kérőt nem hoz ám;
Tőke! Tőke! Szép leánka!
Húzd csak, húzd csak, gyöngy Lilám!
Húzd a férjhez nem menőkét:
Tőke! Tőke! Húzd a tőkét:
Főkötőt mert nem tevé,
Nékem társam nem levél.*

(2.)

*Nem fogsz húzni többször tőkét;
Mert lelsz a jövő idén
Vagy egy barnát, vagy egy szőkét:
Vajha én lennék az! – én!
Vajha el tudnálak venni,
Kész volnék éretted lenni
Szőke, barna s ordas is,
Csak szeretnél, gyöngy Julis!*

(3.)

*Ab, de a kegyetlen fátom
Már kincsemtől elszakaszt,
És ha még egyszer meglátom,
Más ölében látom azt.
Be sok kínnal edzettetek,*

*Akik ily híven szeretnek!
Máris hullnak könnyeim. — — — —
Tőke! Tőke! szép Lilim!*

Ha volna legénycsúfoló húshagyó keddi népszokás a felsült szerelmeseknek, magát a költőt fognák tőke elé, s húzná az utcán nagy nevetések közepette. Hiába repülne hintóval, szánnal a lányos házhoz, neki már semmi keresnivalója nincs ott. Két strófán át az egymást fedő időbeli eseményekből kitetszik a reményt apasztó balsejtelmek növekedése. Nem ő köti be a lány fejét, hiába változna miatta kedve szerint való legénnyé. Emlékezhetünk levélbeli ígéreteire, milyen lelkesen teljesítené Vajda Juliana bármely óhaját, szeszélyét. A befejezést a fátum rendezi, nem a tirann törvény, s a csalódást a könny oldja sóhajtássá. Hova tűnt a „Tőke! Tőke! Szép Lilim!” biztatása? Ekkor még Julis, Lili, Lila a közvetlenül neki írt, nem átnevezett versekben, melyek az eredeti érzéseket őrzik. Nem volt lángoló szerelmes, de jó feleségnek gondolta Julist, s leginkább fáj neki, hogy nem kezdhett biztos polgári életet. Am biztosan boldogan írta ezt a dalt. Gyönyörködött a hintó-ringású, szán-siklású zenében, mely még a tuskóhúzás csikorgását is éterivé nemesíti. Örülhetett, hogy a dal és ballada között új formát teremtett az egészséges bánatra. Talán már tudatosan, talán még ösztönös ihletettséggel valósította meg a később Himfy-strófának nevezett szerkezetet, ritmust és rímelést, mellyel Ányos Pál versében találkozhatott, s Kisfaludy Sándor 1801-től ismerhető *Himfy szerelemiben* unalmasnak talált. Ezért is mellőzhette a *Lilla dalok* 1802-es munkája közben.

De négy évvel korábban, állásra kellett várnia Sárközy István és rokonsága kúriáiban, falusi parókián és tanítólakásban. Úrfiakat nevel, udvarházakat szórakoztat, dicsőítésre aprózza tehetségét. Elképesztő azonban, micsoda nagyvonalú szellemi, érzelmi fürgeséggel alkotta az egyneműnek tűnő időben a teljesen ellenkező irányú, tartalmú műveket. Gúnydal hangulatában fekszik, s hatalmas gondolatoktól ékes költeményre vált másnap. S amíg méltatlan magánügyekkel bajlódik, olyan komoly gondok foglalkoztatják, mint nemzete sorsa. „Boldog vagy, oh, Erdély! bár a csinos Európának legvégsőbb szélein fekszel is, boldog vagy, és te fogod be az utolsó magyarnak szeméit; mikor mi már vagy *oesterreicherek* vagy *rusznyákok* lészünk az Árpád és a hét kapitány sírja felett” – írja Aranka Györgynek Nagyabajomból 1798. augusztus 4-én. Elragadtatással fogadta fölvételének hírért a marosvásárhelyi nyelvűvelő társaságba. Azonnal levelet írt, melyben felsorolja munkáit, s mint amivel hasznos is büszkélkedni előttük, beszámol népdalgyűjtési szorgalmáról: „Van már ilyen mindenes nóta mintegy 300.” Pár hónap somogyi tartózkodás alatt ő még erre is képes lehetett, ha Pálóczi Horváth ösztönözte, bár lehet, hogy a közbuzgalom jóvoltából sokkal előbb elkezdte már. Viszont ekkor születnek, a későbbi romantika korában annyira kedvelt, népies helyzetdalai

Leveléhez mellékelte a *Marosvásárhelyi gondolatok* című versét. Múzsáját küldi maga helyett, miként valaha Pálóczi Horváth Ádámot kereste föl. Megint nagyon lelkes, érzékeny és okos ez a múzsa, akit a város „Színültig tölt édes hazámnak képével, / És a történetek zajló tengerével”. S úgy működik, mint mikor az iskolai megverselt szen-

tenciákat, leíró gyakorlatokat érett gondolati költeménnyé bővítette. Mintha egy számkra ismeretlen őskéziratból bomlana ki, akár *Az estve*, a *Konstantinápoly*, *A dél*, ez a bonyolult, egyszerre nemzeti és kozmopolita vallomás. S olyan eszmék szerint tekinti át a történelmet, mint az *Újlesztendei gondolatok*ban, a nemzetek végzetére figyelmeztet úgy, hogy fölemelkedik a népek közösségébe, hiszen a föld „azonegy tanya”, s a természet a közös anyánk. A történelem pedig a jó és rossz korszakok váltakozása az ember jósága és gonoszsága miatt. „[...] Mi az oka annak, / Hogy itt szabad népek, ott rabszolgák vannak? [...] *Gyarló tudatlanság! Zablátlan indulat!* / Két démon, mely minden szépet, jót feldúlhat.”

*Hogy sok század alatt egy nép arra bága,
Hogy már mennyországga lett az ő országa:
Egy nap a hódító véget vetett néki,
S ma csak bús pusztákra rognak omladéki.*

Visszatekint a magyarság múltjára, a Volga síkján hagyott néptöredék sírjaitól a keleti szél fúvásában ideérkező eleinkig. Marosvásárhelyen, valójában a Kárpát-medencében jelöli meg azt a különös helyet, melyet a „csinos nyugat”, a „durva kelet”, a „hatalmas észak” és az „erőtlen dél” határol, s mindegyik égtáj népének karakteréből és sorsából hordozunk magunkban valamit.

*Fordulj azért, elmém, boldogabb táj felé,
Hol már a népeket az ész felnevelé:
Szemléld végig E r d é l y t és M a g y a r o r s z á g o t,
Hol érezni kezdik már a napvilágot;*

A civilizáció példáit, a felvilágosodás eszméit fölemelkedésünk, magmaradásunk föltételének tartja.

*Té vagy hát, óh Maros jámbor magyar vára,
Hol összefut a jó s a gonosz határa:
Té vagy a pont, melynél a vadság eltűnik,
Té vagy, hol az ember érezni megszűnik.
Vigyázz! mert közel van a bomálynak partja,
Elnyel, ha az észak fénye meg nem tartja.*

Olyan nyilvánvaló gondolatokat fejt ki bonyolultságukból, s fűz össze világos érveléssel, hogy még ma is attól nyögünk, amiért nem tartotta, tartja ezt ilyen evidensnek a magyarság. Miért maradunk keletiségünk kiszolgáltatottjai örök nyugatra vágyásunkban? „Már Európában csak mi vagyunk hátra.” Hol maradt el az új szellemi honfoglalás, melyet Csokonai Vitéz megálmodott?

Emitt a magyar nemzetben oldódik föl, aztán a valóságra ébred, s a hiúság karneváljából kilépve, egyetlen költemény, *A magánossághoz*, ideje alatt megéli

a teremtett világban való átlényegülést. Személyisége lassan beleveszik a mindenségbe, eggyé válik vele a magány anygala előtt: „Öröm nekem, hogy lakhelyedbe szálltam, / Hogy itt Kisasszondon reád találtam. / E helyben andalogni jó, / E hely poétának való.” Álomba csúszik a valóság, s visszatér önmaga látszatába. „A lenge hold halkal világosítja / A szőke bikkfák oldalát, / Estvéli hús álommal elborítja / A csendes éjnek angyalát.” A kisasszondi táj sem evilági. A megelőlegezett menny fogadja be, „ki megvetette a világot, / Vagy kinek már ez nyakára hágott, / Kíséred és apolgotod; / Magát magával biztatod.” A gyarló emberi lényeket finom érzékenységgé változtatja, s közben egy abszolút költő ezoterikus szelleme kísért. Nimfák úsznak elő búverejétől a kákasátorból, s mintha az Isten társa lenne a magánosságban:

*Tebenned úgy csap a poéta széjjel,
Mint a sebes villám setétes éjjel;
Midőn teremt új dolgokat,
S a semmiből világokat.*

Világokat teremt a nyelvből. Még alkalmi verseiben is, ha nem riaszt el a méltatlan tartalom, s nem bosszantanak a kiürült sémák, nyelve szépségét csodálhatom kárpótlásul. Sőt ekkor igazán feltűnő, milyen friss, mennyire örökkévalónak mutatkozik, akár a népmesék, a közmondások, a népköltészet. Gyöngyei nem homályosodnak, inkább mintha még jobban ragyognának két évszázad távolából. Balassi és Arany János nyelvi erejéhez hasonlítható. Minden közvetlen előzményt túsárnyalt, s szinte hihetetlen, hogy pár évtizeddel Bessenyei újdonsága után, miként lehelte életre az elaggott szavakat valami titokzatos tudás következtében. Ám ehhez a képességhez a géniuszt rejteletét kellene megfejteni.

(Folytatjuk)